

kers onzer liturgie niet onbekend gebleven; de groote overeenkomst tusschen de liturgie van a Lasco en de Liturgia Sacra, die Poullain, eertijds predikant der vreemdelingen-gemeente te Straatsburg, in 1551 in het licht had gegeven, was ieder in het oog gesprongen. Alleen men wist niet, dat deze Liturgia Sacra niets anders was dan de oude liturgie van Calvin, zooals deze te Straatsburg door hem was ingevoerd, en meende, dat Poullain deze liturgie zelfstandig had opgesteld. Eerst aan Dr. G. bius du Sart is het te danken, dat aan deze legende voor goed een einde is gemaakt; hij heeft in zijn proefschrift over *De geschiedenis der liturgische geschriften*, aangetoond op grond van Poullain's eigen getuigenis en van den inhoud dezer liturgie zelf, dat deze liturgie niets anders is dan de oude liturgie van Calvin, zooals hij haar te Straatsburg had ingevoerd. De liturgie van Genève en die van de Straatsburgsche vluchtelingen-gemeente, waaraan a Lasco zelf ons verwijst, zijn dus niet twee liturgieën, maar één; het is de liturgie van Calvin, zooals lezing der inzettingswoorden en daarna bij het gebruiken van het Sacrament door de geloovigen zelf. In de liturgie van a Lasco is hiervan geen sprake; de breking des broods geschiedt alleen door den Dienaar, en ze geschiedt niet onder de lezing van de inzettingswoorden maar bij het uitdelen van het Sacrament met de woorden: Het brood dat wij breken, is de gemeenschap des lichaams van Christus, precies als ook in de Straatsburger liturgie was voorgescreven.

Toch heeft a Lasco daarom niet slaafs Calvin gevolgd; hij bracht niet alleen in het didactische of leerstellige gedeelte wijzigingen aan, maar ook in het liturgische of rituele gedeelte. Wat dit laatste betreft, raken deze wijzigingen de drie volgende punten. Vooreerst, dat a Lasco, in plaats van de zoogenoemde wandelende, de zittende communie invoerde. Bij Calvin was het gewoonte, dat ieder geloovige van zijn zitplaats opstond, naar de Avondmaalstafel toeging, daar staande de teekenen van brood en wijn ontving en dan wederkeerde naar zijn plaats. a Lasco heeft in dit opzicht zich nauwer aangesloten aan de oorspronkelijke inzetting van het Avondmaal, waarbij Christus en zijn discipelen aan den disch aanzaten. Hieruit volgde van zelf de tweede wijziging, dat de Dienaar dan ook niet aan ieder Avondmaalganger persoonlijk het brood toereikte onder het telkens herhalen van de sacramentele formule, gelijk dit bij Calvin voorgescreven was, maar dat het uitspreken dezer formule bij elken disch slechts éénmaal geschiedde, het brood, dat gebroken was, door den Dienaar persoonlijk alleen werd uitgereikt aan de naast hem zittenden, en het hij deze eerst te Straatsburg heeft opgesteld en later te Genève heeft gewijzigd. Nu heb ik vroeger aangetoond, dat de Straatsburgsche liturgie veel zuiverder Calvin's denkbeelden weerspiegelt dan de latere liturgie van Genève, en waar de liturgie van a Lasco veel getrouwer de Straatsburgsche liturgie dan die van Genève volgt, is dit derhalve niet een afwijking van Calvin, maar, juist omgekeerd, een volgen van den oorspronkelijken Calvin, of wil men, van de liturgie zooals Calvin zelf deze het meest overeenkomstig Gods Woord achtte. De fout van vroegere onderzoekers was, dat ze a Lasco's liturgie met die van Genève vergeleken, en dan is er zeker op menig punt verschil; maar dit verschil is alleen daaraan te danken, dat a Lasco trouwer de Straatsburgsche liturgie van Calvin volgde, dan de latere omwerking dezer liturgie te Genève.

Daarmede is dan ook het eenige argument vervallen, dat voor Prof. Goossens zoo gewichtig was, dat hij hieraan een geheel boek wijdde, n.l. dat a Lasco in zijn Avondmaalsliturgie op de breking des broods nadruk had gelegd. Juist deze breking des broods zou toch het typische kenmerk van de Zwijngaansche Avondmaalsliturgie wezen. Nu echter achteraf bleek, dat Calvin deze breking des broods, waarover zijn Geneefse liturgie niet spreekt, wel degelijk bij het Avondmaal heeft ingevoerd, ze in de Straatsburger uitgave zijner liturgie nitdrukkelijk had voorgescreven, en a Lasco ze juist uit deze liturgie van Calvin heeft overgenomen, vervalt dit argument vanzelf en keert het zich zelfs tegen Prof. Goossens. Want deze ceremonie van de breking des broods, al komt ze bij Zwijngli en Calvin beide voor, neemt toch bij Zwijngli een andere plaats in dan bij Calvin. Wat over de historische verwantschap beslist, is dus niet de ceremonie zelve, maar hoe ze plaats vindt en door wie. Bij Zwijngli geschiedde de breking des broods door den Dienaar onder de voorlezing, zooals deze door a Lasco was ingevoerd, algemeen in gebruik gebleven; we hebben niet de wandelende communie van Calvin en de Palts, maar de zittende communie van a Lasco overgenomen.

Eenig reeel verschil schuilt hier echter niet in, Calvin zelf heeft meermalen verklaard, dat het gebruik om aan den Avondmaalsdisch saam aan te zitten of het Avondmaal staande te ontvangen, voor hem geen onderscheid maakte en iedere Kerk daarin haar eigen gebruik volgen moest. En nog veel minder kan in deze Avondmaalsviering van a Lasco een nadering van Zwijngaanschen invloed bepeurd worden, want te Zurich bleef ieder geloovige op zijn eigen zitplaats zitten en was er van een gezamenlijk aanzitten aan één Disch dus in het geheel geen sprake. Nu is er zeker voor beide wijzen van Avondmaalsviering, die van Calvin en die van a Lasco, iets te zeggen. De wandelende communie biedt het voordeel aan, dat ieder geloovige uit

des Dienaars hand de teekenen ontvangt en hem persoonlijk de sacramentele woorden worden toegesproken; het persoonlijk element treedt hier sterker op den voorgrond, en woord en teeken worden nauwer saam verbonden. Ook nu wordt het belang hiervan wel gevoeld, want het liefst zal men bij het Avondmaal naast den Dienaar zitten en onder het uitspreken der sacramentele woorden de teekenen uit zijn hand ontvangen. Toch brengt deze wijze van Avondmaalsviering tegelijk niet geringe bezwaren mee, die ook door Calvin wel gevoeld zijn. Aangezien het schier ondoenlijk is, vooral bij een groot getal Avondmaalgangers, om door één Dienaar brood en beker aan allen te laten reiken, moet men er dan ook wel toe komen, gelijk Calvin en de Paltsische liturgie dan ook doen, om de teekenen te scheiden en het brood door den eenen Dienaar, den beker door een anderen Dienaar te laten uitdelen, waardoor de eenheid van het voorts op twee schotels werd neergelegd, die nu naar beide zijden van de tafel werden doorgeschoven, zoodat elk Avondmaalganger zelf een stuk van het gebroken brood nam. Evenzoo geschiedde met de drinkbekers, vier in getal, die eveneens na het uitspreken der sacramentele formule werden rondgegeven door den Dienaar en door de Avondmaalgangers elkander werden toegereikt. En de derde wijziging betrof de sacramentele formule: terwijl Calvin alleen de woorden van Paulus gebruikte, ontleend aan 1 Cor. 10: 16: 'het brood dat wij breken, is de gemeenschap des lichaams van Christus'; de drinkbeker der dankzegging, dien wij zegenen, is de gemeenschap des lichaams van Christus', voegde a Lasco bij het uitdelen der teekenen aan de Avondmaalgangers daaraan nog de woorden toe: 'Neemt, eet en gedinkt, hoe het lichaam van onzen Heere Jezus Christus voor ons in den dood is overgeleverd aan het hout des kruises tot vergeving al onzer zonden'; en bij den drinkbeker: 'Neemt, drinkt en gedinkt, dat het bloed van onzen Heere Jezus Christus vergoten is aan het hout des kruises tot vergeving al onzer zonden', het bekende 'toevoegsel', dat later ook door onze Nationale Synodes steeds aanbevolen is bij het Avondmaal, maar later in onbruik is geraakt. De opstellers van de Paltsische liturgie hebben dit drietal wijzigingen niet overgenomen en zijn op dit punt aan de liturgie van Calvin getrouw gebleven. Er staat in hun liturgie, dat de Dienaar aan ieder geloovige het brood des Heeren zal breken en het hem reiken zal onder het uitspreken van de woorden: Het brood, dat wij breken, is de gemeenschap des lichaams van Christus, en dat daarna de andere Dienaar ieder den drinkbeker zal reiken met de woorden: De drinkbeker der dankzegging, waarmede wij dankzeggen, is de gemeenschap des lichaams van Christus. Ook onze Heidelberger Catechismus gaat van de gedachte uit, gelijk we zagen, dat ieder het gebroken brood en den drinkbeker uit des Dienaars hand ontvangt. Hoewel deze, Paltsische liturgie, die door Daheen vertaald werd, later de liturgie van a Lasco bij onze Kerken verdrongen heeft, is echter de wijze van Avondmaals-Sacrament niet genoegzaam tot uitdrukking komt, evenmin als de eenheid van Hem, die ons zijn lichaam en bloed tot een voedsel en drank onzer zielen geeft. En eveneens is het telkens herhalen derzelfde woorden bij iederen Avondmaalganger, vooral wanneer er zeer velen zijn, te eenentoon, loopt de Dienaar deswege gevaar het mechanisch te gaan doen, en duurt het Avondmaal daardoor te lang; bezwaren die Calvin te Genève er zelfs toe gebracht hebben om de sacramentele formule geheel te laten vervallen, wat zeker niet wenschelijk is. Onze Kerken hebben daarom wijs gedaan met de manier van Avondmaalsviering van a Lasco te behouden; ze sluit zich nauwer bij de oorspronkelijke instelling van het Avondmaal aan; ze vermijdt de genoemde bezwaren, doordat nu bij elken disch de sacramentele woorden slechts éénmaal behoeven gesproken te worden en het één Dienaar is, die het brood ontsnakt en den beker ontsnakt; terwijl hier eindelijk nog bij komt, dat de gedachte aan een broederlijken maaltijd, waaraan we gezamenlijk aanzitten om Christus' dood te verkondigen, op deze wijze ook rijker tot uiting komt.

Maar al is er op dat één punt een zeker verschil tusschen de wijze van Avondmaalsviering van Calvin en die, welke in onze Kerken gevolgd wordt, met Zwijnglianism heeft dit niets te maken. Onze Avondmaalsliturgie wijst en wat haar dogmatischen inhoud en wat het liturgische gedeelte betreft, niet naar Zurich, maar naar Genève, niet naar Zwijngli maar naar Calvin als haar oorsprong terug, en bevestigt zoo, wat Groen van Prinsterer van onze Nederlandsche Kerken zoo terecht schreef: *nous sommes issus de Calvin*.

DR. H. H. K.

Voor Kootwijk's scholen.

In hartelijken dank ontvangen: Van den heer R. R. te Kamerik f 2.50; J. B. Br. te Hoogeveen f 2.50; L. V. te Abbenes f 2.50; Mevr. wed. E. te Kampen f 2.50; van den heer C. K. te Arnhem f 5; van den heer Joh. Esmeijer te Rotterdam van mej. de wed. G. v. G. f 1. Vriendelijk verzoeken wij onzen scholen te willen gedenken.

DR. J. H. HOUTZAGERS.

Leestafel.

TOTIUS, RACHEL. Met voorwoord van President STEYN. Opgevat door de vrouwe van Zuid-Afrika. Uitgever: A. H. Koopmans, Bus 123, Potchefstroom 1913.

November bracht ons de HANDELINGEN van het, ten vorige jaar in Antwerpen gehouden, XXXIIe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres. Onder de Afdeling STAMMELANGEN, vindt men in de HANDELINGEN de Rede van Dr. H. S. van BROEKHUYZEN over: DE LITERATUUR EN DE STAMMELANGEN IN ZUID-AFRIKA. In deze geestdriftige voordracht, die te ANTWERPEN met een even geestdriftige ovatie werd begroet, heet het: 'En toe die oorlog voorbij was toe kom ons die gedichten. Die dichters en schrijvers kon nie anders; hulle moest zing en skryf van die heldendaden van die volke, teenover die maach van die Groote Britse Rijk. Moest met gebroke hart vertel van die moordkamp, van die lijde van heldinnen en kindertjes'.

Onder die dichters wordt ook genoemd TOTIUS, schuilnaam van Dr. J. D. de Tott, die, eenige jaren geleden, aan onze Vrije Universiteit, den doctorstitel verwierf, en nu hoogleraar is aan de Theologische School te POTCHEFSTROOM. Van hem verschenen reeds vroeger de gedichten: WILDERBOOM-BOGIES, VERSE VAN POTGIETERS TREK EN BIJ DIE MONUMENT.

Onlangs werd ons ter bespreking in DE HERAUT toegezonden zijn jongste VERSE: RACHEL.

President STEYN, die dezer dagen, te BLOEMFONTEIN, onthulde het Monument voor de vrouwen en kinderen, in de concentratie-kampen bezweken, tijdens den Zuid-Afrikaanschen oorlog, schreef bij de RACHEL van TOTIUS een Voorwoord, waaraan ik het volgende ontleem.

De reden voor deze zijn aanbeveling is, zegt de heer STEYN, 'dat die schrijver ons weer die diens het gedaan om die opbrengst van die gedig goedgunstig vir die Monument af te staan. Die ondervinding het ons geleer, wat dit beteken vir die fonds'.

'Ik weet ook, ik deur die juweel aan te beveel, mijn volk 'n diens doen. Want niemand sal 'Rachele kan lees sonder om te voel, dat hij, vir 'n tijds alans, in 'n hoger en reiner atmosfeer het geleef'.

'Rachele is 'n Wiegellid — nie om aan die slaap te sus, maar liever om wakker te skud. Ons word herinner aan die gewen van die verlede en ons blik in die toekoms verskerp. Met 'n profetiese oog het die digter gesien, dat die toekoms van ons Land en ons Volk lê in die Wieg'.

'Groot en swaar was ons verlies in die oorlog, maar die grootste en die swaarte was die dood van die 4113 onskuldige vrouwen en 22,257 onskuldige kinders. Die verlies is nie te bereken nie'.

'Geen wonder dat ons ganse volk ween en dat onze Rachele nie getrou kan word'.

Dit Voorwoord eindigt dan met verwijzing naar het troostrijke Schriftwoord: Jeremia 31:16: 'Bedwing uw stem van weenen, en uw oogen van tranen, want er is loon voor uwen arbeid'.

Ook TOTIUS vertelt hier met gebroke hart van die moordkamp, van die lijde van heldinne en kindertjes.

Blijkbaar heeft hij echter de moeilijkheid gevoeld om dit lijdens uit te beelden in het dichterswoord. Niet alleen toch, dat het zoo bovenmatig en daardoor een zoo geweldig menselijke lijdens is geweest, maar, en dit maakt het bovendien zoo schrikkelijk, er is zoo weinig verbijzondering in; schier eenrelei werdvaart die duizenden moeders en die duizenden en duizenden kinderen.

Kunst moet ontroeren door u in haar uitbeeldingen een zoo intense gewaarwording te geven, dat er zich een, ons gemoed machtig bewegend gevoel mee verbindt. Maar ook deze intensiteit of innerlijke sterkte heeft haar grens, en het is nu eenmaal een wet van ons zieleleven, dat wat boven die grens uitgaat eer verstoppt dan ontroert.

En dit laatste zou ook de dichtsterlijke uitbeelding van dat schrikkelijk eenrelei hebben gedaan.

Van dat eenrelei lijdens 'van 4113 onskuldige vrouwen en 22,257 onskuldige kinders'.

waardoor dat geweldige toch ook weer zoo is getemperd, dat het u, als de uitbeelding van de grootsche smart in 'n klassieke tragedie, een even sterke ontroering van schoonheid als van medelijden geeft.

Dat is de groote charme van dit gedicht. Er gaat bij zijn lezing een reinigende kracht op u van uit, en ik ben het dan ook goed eens met wat President STEYN zegt van dat 'vir 'n tijds in hoger en reiner atmosfeer leven'.

Dan, er gaat ook nog een andere bekoring van uit.

De sluit waar ik zoo even van sprak, is zoo'n mooi weefsel.

De bijbelsche gegevens der RACHEL-figuur zijn door TOTIUS zoo doordrukt en met zoó liefdevolle subtiliteit uitgewerkt; en daardoor ligt over zijn gedicht zulk een waas van heerlijkheid.

Daarbij komt dan nog zijn, bij de onderscheidene situaties wisselende versmaat en ook de frissche navet van zijn zangerig Afrikaansch, dat ook hier weer bleek als voortval van dichterlijke stemmen en gedachten zich uitnemend te leenen.

Ware de ruimte van mijn Leestafel grooter, ik zou u een-en-ander uit tal van maal-voor-het-grijpen-citaten, laten voelen.

Nu moet u TOTIUS' RACHEL maar eens door u boekhandelaar uit POTCHEFSTROOM laten komen. En als u het gedicht dan zelf gelezen hebt, — u moet het voor u-zelf hard-op lezen, dan verstaat u wel dat Afrikaansch, die jongste loot van den Nederlandschen taalstam —, dan zult u begrijpen, dat Dr. van BROEKHUYZEN in ANTWERPEN kon zeggen, dat onder die beste dichters in die Afrikaansche taal ook TOTIUS hoort.

G.

Uit de Pers.

In het Gereformeerd Volksblad wordt nogmaals gewezen op het gevaar, dat in een zoogenoemde Christelijken Staatsschool schuilt. In het eerste deel der vorige eeuw werd er op de staatscholen in Nederland nog Christelijk onderwijs gegeven. De Bijbelsche geschiedenis mocht er loon nog behandel worden.

Aan de classis Brielle wordt, op haar verzoek, wederom hulp toegezegt in de vacaturebeurten voor de maanden Maart, April en Mei.

In bespreking komt het volgende voorstel van de kerk van Maassluis (B):

'De Generale Synode wijze den Kerken een weg aan, waardoor leden, die niet kerkelijk medeleven, maar voortdurend of meestal alders kerken of thuis zich stichten, van het lidmaatschap kunnen worden afgevoerd, zonder dat zij worden afgesneden met het Formulier van den Ban.

'Ten einde alle willekeur te voorkomen, besluite zij, dat zulk een afvoering niet mag plaats hebben, tenzij de classis daartoe haar toestemming hebbe gegeven, de betrokken persoon zichzelf heeft kunnen verantwoorden, en hem de gelegenheid is gegeven, zich op een meerdere vergadering te beroepen.

Dit voorstel wordt aangenomen en zal worden gezonden naar de Provinciale Synode van Zuid-Holland, met verzoek dit over te nemen of anderszins te zenden naar de Generale Synode.

De rondvraag naar art. 41 D.K. heeft plaats. Eene instructie betreffende een tuchtaak wordt behandeld. Besloten wordt aan een commissie, bestaande uit de broeders Haghebeek, Van Haeringen en Sluiter op te dragen, dienaangaande op een volgende vergadering te rapporteren.

De percentageregeling blijft gehandhaafd. Het adres der classis blijft de kerk van Schiedam.

Samenroepende kerk voor de vergadering die D.V. 24 Februari 1914 zal worden gehouden, is Schiedam; voorzitter der vergadering Ds. Goslinga.

De voorzitter sluit de vergadering, nadat de adjunct-scriba is voorgegaan in dankzegging. Op last der classis,

F. W. SLUITER.

Buitenland.

Deutschland. Aansporing tot het geven van een scheidbrief aan de Kerk. Een jurist als verdediger der waarheid.